

Ter gelegenheid van het in werking treden van het Verdrag van Bern inzake het behoud van wilde planten en dieren en hun natuurlijk leefgebied, de nu volgende notitie over habitatbescherming, in het bijzonder toegespitst op de Das, ons grootste landroofdier. De Das is — op het land welteverstaan — één van de dieren die wel het eerst profijt zou moeten kunnen trekken uit het van kracht worden van het Verdrag van Bern. Immers de Das in Nederland is juist in problemen gekomen door het vernietigen van natuur-*

lijk leefgebied. Dit geschiedde in het verleden ook, echter de vernietiging van habitats is nu zeer snel uitgegroeid tot de meest radicale bedreiging van de Nederlandse dassenstand. Ondanks het feit dat talloze Dassen jaarlijks op onze wegen sneuvelen, moeten wij ons realiseren dat de instandhouding van habitats een eerste voorwaarde is voor het behoud van de Das in ons land. De Das vormt onder de marterachtigen in ons land derhalve een goede toets als het de bescherming van habitats betreft.

Dit aantal verkeersslachtoffers vraagt eveneens om habitatbescherming. In de nu komende, zeer kritieke periode zal moeten blijken wat de mens over heeft voor dit dier. Wordt de Das slechts nog een lokale verspreiding toegestaan of zal men zich nu daadwerkelijk inzetten voor meer ruimte voor dit dier?

** (noot 3e regel: Het Verdrag van Bern werd op Europees vlak op 1 juni 1982 van kracht. Ratificatie door het Nederlandse Parlement vond op 21 oktober 1981 plaats).*

Habitatbescherming, (hoe) moet dat?*

G.C.M. van Moll

Habitat

Onder de term 'habitat' kunnen wij het natuurlijk leefgebied van een levend organisme verstaan. Is dit organisme een dier, dan kunnen wij dit gebied bepalen aan de hand van het gedrag van dit dier. Op grond van het door het betreffende dier ontplooid gedrag kan men komen tot een bepaling van de aard en de grootte van het gebied dat nodig is om een dergelijk gedrag te ontplooiën. Dit gedrag in al zijn gevarieerdheid dient te worden opgevat als onbelemmerde, natuurlijke activiteit en betreft niet zozeer (min of meer) incidentele stress-situaties teweegebracht door plotselinge wijzigingen. Uiteindelijk is de bepaling van het 'natuurlijk gedrag' afhankelijk van tal van factoren en derhalve altijd relatief, hiermee wordt de invulling van deze term dan ook problematisch.

Gedrag

In het geval van de Europese Das (*Meles meles* L.) kunnen wij onder het 'natuurlijk gedrag' verstaan:

- foerageergedrag
- voortplantingsgedrag
- territoriaal gedrag
- migratiegedrag
- woongedrag
- oriëntatiegedrag
- vluchtgedrag
- speelgedrag
- leergedrag.

Een globale scheiding is te trekken tussen individueel en sociaal gedrag, welke beide ontplooid worden, zowel in het woongebied

(burcht) als het leefgebied (home range) dat 'rond' het woongebied gelegen is.

Habitat en corridorgebieden

Het onderscheid tussen het woongebied en het leefgebied is een strategische: in feite behoren beide tot het habitat in ruimere zin. Dit geldt ook voor de gebieden welke uit migratieoogpunt van belang zijn. Een voorbeeld bij uitstek zijn de doortrekgebieden welke een corridorfunctie hebben. Deze gebieden kunnen wij aantreffen op die plaatsen waar gaten gevallen zijn ineens aaneengesloten populaties.

De ruimte tussen twee deelpopulaties is niet langer bewoond of in veel geringere mate be-

* Dit artikel is in een iets afwijkende vorm reeds verschenen in het tweede kwartaalverslag van de Vereniging Das & Boom van 1982.

Zoals wij ons een ideaal dassenhabitat zouden kunnen voorstellen.

Tekening: G.C.M. van Moll.

woond. Deze gebieden zijn echter van groot belang als doortrekgebied voor de Das. Via deze gebieden is een onregelmatig contact mogelijk tussen twee populaties. Het belang voor de kwaliteit van het genetisch materiaal en het behoud van beide deelpopulaties dat uitgaat van deze gebieden, wordt groot geacht.

Op grond van het migratiegedrag van de Das moeten deze doortrekgebieden met een corridorfunctie beschouwd worden als een onderdeel van het habitat. Dit onderdeel is van belang voor het voortbestaan van een individuele burcht, alsook het geheel van de (deel)populatie. Een dergelijk doortrekareaal kan verschillend van grootte zijn, is echter aanwezig in die gevallen waarin territoriumgrenzen van afzonderlijke dassenfamilies niet langer (kunnen) aaneensluiten.

De onbezette gebieden tussen dassenvestingen dienen op zijn minst 'open' te blijven, wil de gerichte bescherming van het habitat in voldoende mate effectief zijn. Is het doortrekgebied van aanzienlijke grootte (meer dan 2000 m) en biedt het ruimte voor een nieuwe burcht, dan kan men ertoe overgaan in dit doortrekgebied een 'steunpunt' aan te brengen. Dit steunpunt kan reeds bestaan in de vorm van een verlaten, onaantrekkelijk geworden burcht, zal in andere gevallen geheel nieuw moeten worden aangebracht, bijvoorbeeld in de vorm van het aanbrengen van een verhoging (terp) of het verschaffen van dekkingmogelijkheden in de vorm van vegetatie.

De aanwezigheid van een dergelijk steunpunt werkt positief in op de levensvatbaarheid van een populatie. De mate waarin onderlinge uitwisselingsmogelijkheden aanwezig zijn, is bepalend voor het succes dat migranten in het voor- en najaar hebben op hun trektochten. De uitwisseling is er immers op gericht dat jaarlingen van beide geslachten elkaar

Tekening: Jaap Dirkmaat.

vinden en een *nieuwe* burcht inrichten of een verlaten burcht opnieuw bezetten. Op deze wijze onderhouden verschillende (deel) populaties contact met elkaar, zonder dat hun verspreidingsgebied aan elkaar behoeven te grenzen.

De aanwezigheid van open gebieden, het niet aan elkaar grenzen van leefgebieden kan verschillende oorzaken hebben. De draagkracht

van een gebied kan achteruit zijn gegaan onder invloed van gewijzigd grondgebruik of gewijzigde landbouwmethodes, het wegstroven van Dassen, de aanleg van nieuwe wegen, de invloed van het reeds bestaande wegennet en het gebruik ervan, het graven van plassen ten bate van de zandwinning, de aanwezigheid van bebouwing, stads- en dorpsuitbreidingen of simpelweg het ongeschikt zijn van grote oppervlakten om een vaste vestigingsplaats in te richten (onder invloed van een te hoge waterstand bijvoorbeeld).

Veelal speelt een combinatie van factoren een rol. De oorspronkelijke verspreiding van de Das in Nederland laat echter zien dat het bestand zich veelal in aaneengesloten gebieden ophield, welke niet gering van afmeting waren en aansloten op het bestand in het buitenland (zie afbeelding dassenverspreiding anno 1900 en 1980). Uit het voorafgaande kunnen wij concluderen dat het praten over corridor-gebieden ons ingegeven wordt door ontwikkelingen in het landschap zelf. Het gewijzigd gebruik en de gewijzigde inrichting van het landschap hebben een negatieve invloed gekend op de verspreidingsdichtheid en het verspreidingsgebied van de Das in Nederland. Zolang er nog geen sprake was van een bedreiging op het niveau van het habitat in engere zin (home range) en zelfs niet op het vlak

van het woongebied (de burcht) werd een wettelijke bescherming niet nodig geacht. Momenteel is het nog zo; men is niet verder gekomen dan het dier op zich bij de wet te beschermen; deze maatregel is reeds echter lange tijd achterhaald.

Aantastingen: Een aantasting van het woongebied zelf is als meer incidenteel te beschouwen dan de aantasting van het leefgebied als geheel, welke altijd op structurele oorzaken teruggaat. Het is een verschijnsel dat zich pas de laatste decennia's op grote schaal lijkt voor te doen. Dit laatste geldt in meer of mindere mate ook voor de populatie als geheel: een veelheid van incidentele ingrepen moeten zich aandienen, voordat er sprake is van een dergelijk totale bedreiging. Hierbij geldt dat ondanks dat de ingrepen veelal incidenteel en lokaal zijn, de gevolgen dessalniettemin verstrekkend kunnen zijn. De gevolgen kunnen desastreus zijn, zeker voor een dier als de Das, vanwege diens specifieke verspreidingspatroon in Nederland.

Nog incidenteler is in principe de aantasting van het dier zelf: historisch gezien echter betekende het stropen van Dassen en de vrijgegeven jacht (in concreto tot ongeveer 1960 voortdurend) een niet weg te calculeren aantasting van de dassenpopulatie in Nederland.

ANNO 1900

ANNO 1980

Verspreiding van de Das (*Meles meles* L.) in Nederland. Een proces van versnippering dat nog steeds voortgaat. Tekening: G.C.M. van Moll. Naar Van Wijngaarden & Van de Peppel (1970) en naar Vink & Wiertz (1981).

Dit resulteerde uiteindelijk in het beschermen van de Das zèlf, namelijk gezien de omstandigheid dat de stand van de Das zienderogen terugliep, bij de Jachtwet in 1947.

Bescherming

De huidige wetgeving (Jachtwet), die de historische ontwikkeling van de dassenstand op —een ieder zal dit moeten erkennen— af-

Foto boven:
Das foeragerend in weiland.

Foto onder:
Das in korenveld.
Foto's: J. Dirkmaat.

Foto rechtsboven:
Dassen-habitat.
Foto: Das en Boom.

stand heeft gevolgd, voorziet anno 1982 al-
léén nog in een bescherming van het individue-
le dier. Bescherming van de burcht, het leef-
gebied en de populatie als geheel en een be-
heer dat hierop is afgestemd is op geen enkele
wijze wettelijk geregeld.

Een bescherming van het woongebied op zich
genomen is datgene waar men zich in de laat-
ste tijd op beroept als het gaat om aantastin-
gen. Echter, zoals er op wettelijk niveau geen
plaats is voor habitatbescherming, ontbreekt
er tot op heden elke visie op de bescherming
van het habitat en de populatie in het alge-
meen; in de wet zal men vergeefs zoeken naar
aanzetten hiertoe.

Nieuwe taak

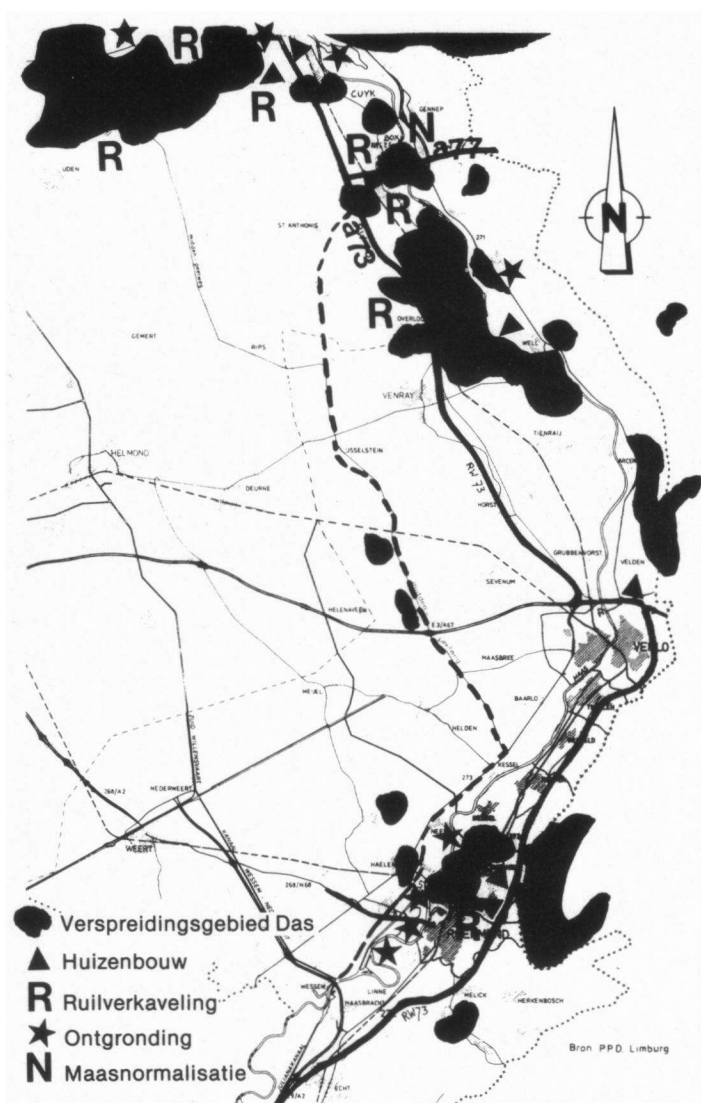
De overheid wordt voor een nieuwe taak ge-
steld: wordt de incidentele bedreiging in prin-
cipe niet langer aan het toeval overgelaten,
tegenover de **structurele** bedreiging die uit-
gaat van ruilverkavelingen, ontgrondingen,
urbanisatie, wegebouw en landbouw, wordt
geen beleid gesteld dat gericht is op een duur-
zaam behoud van het leefgebied van de po-
pulaties.

Habitatbescherming in het kader van een structureel beleid

Gebeurt er dan niets? Jawel, zij het slechts
incidenteel en plaatselijk, zoals bij de aanleg
van rijkswegen in de vorm van rasters en tun-

nels. Als men zich bijvoorbeeld in dit geval
echter afvraagt wie zorg zal dragen voor het
beheer van de dassenkerende rasters, moet
men constateren dat deze gelegen is bij de af-
zonderlijke boeren wier land grenst aan de
rijksweg. Het hieraan voorafgaande onder-
zoek en de begeleiding van maatregelen laat
overigens ook nogal eens te wensen over.
Ook hier ontbreekt een structureel beleid dat
ondersteund wordt met voldoende financiële
middelen. Geld: daar draait het uiteindelijk
om, lijkt het. En inderdaad, zolang er niet
voldoende financiële middelen op tafel ko-
men zal de rationalisering van het landschap
geen ruimte laten voor habitatbescherming
van enig belang. Geen speelruimte voor Das-
sen dus.

Wij kunnen stellen dat elke habitatbescher-
ming (dus óók van nu nog dasloze habitats) in
het kader dient te staan van het behoud van
bestaande populaties en herstel van verdwe-
nen populaties. Het habitat, waarin zich veel-
al méér invloeden laten gelden dan in de be-
perkte ruimte van het woongebied, zal men
moeten streven naar een plaats voor dieren
als de Das. Dit streven moet expliciet tot ui-
ting komen bij de inrichting van dit habitat.
Bij de rationalisering van het landschap uit
het oogpunt van de mens, zal het belang van
het dier eveneens door een rationele inrich-
ting en reservering van de ruimte gewaar-

Op deze overzichtskaart van de Maasvallei-populatie zien wij duidelijk dat deze populatie van alle kanten 'aangevreten' en doorsneden wordt. Conform de strekking van het Verdrag van Bern zouden de gaten in deze eens aaneengesloten populatie gedicht moeten worden ten bate van het herstel van de Das of op zijn minst zouden de corridorgebieden opgehouden moeten worden ten bate van de genetische uitwisseling.

borgd moeten worden. Deze rationele aanpak dient uiteraard direct te worden geënt op het gedrag van het dier.

Grenzen

Dit geldt echter alleen voor die vormen van gebruik door de mens, welke andere vormen van het gebruik van de ruimte niet op voorhand uitsluiten. Anders is het dus met een zaak als het doden van de grond met koper. Immers, naast dat deze zaak schadelijk is voor de menselijke grondgebruiker zelf, leidt

Het terugdringen van de Das tot de relatief dichtbevolkte arealen langs de Maas, welke tot voor kort verschoond gebleven zijn van grootschalige infrastructuurle ingrepen, maakt de Maasvallei-populatie tot een uiterst kwetsbare.

De langgerekte verspreiding liep in het verleden een aantal deuken op en raakte meer en meer versnipperd.

De afname van de spreidingsdichtheid werd aanzienlijk versneld door 'incidentele' ingrepen als stroperij en verkeer, welke landelijk gezien een ontoelaatbaar hoge tol eist onder de Dassen.

het tot extinctie van alle diersoorten die profiteren van een levende grond.

Of —om maar een probleem van een marterachtige te noemen, die niet zozeer op het land georiënteerd is— het onvruchtbaar maken van de Otter en andere waterzoogdieren met PCB's (PolyChloorBifenylen). Hierdoor komen deze dieren danig in de knel. De recente maatregelen ter terugdringing van de koper en de PCB's zijn op zijn zachtst gezegd niet toereikend, als men de blijvend schadelijke

Dassen-habitat.
Foto: Das en Boom.

invloed van deze stoffen in ogenschouw durft te nemen.

Onderzoek

Het eerste teken van een betere bescherming van het habitat zou moeten worden gegeven met een grondige wijziging van het 'onderzoeksbeleid'. Het onderzoek valt uiteen in verschillende categorieën:

1. **Gedragsonderzoek** (onderzoek relatie dier-omgeving). Nog steeds zijn bepaalde aspecten van het gedrag van de Das ons onbekend. De Das is vergeleken met andere dieren die zich in verregaande mate voor gedragsonderzoek in het veld leent. Bijvoorbeeld het migratiegedrag, van groot belang voor het beheeren van populaties, behoort tot niet onderzocht natuurlijk gedrag.

2. Naast het gedragsonderzoek, is nog steeds geen **nationaal populatieonderzoek** afgerond. De verwerking van de verzamelde gegevens (door vrijwilligers in hoofdzaak) laat tē lang op zich wachten. Een extra inspanning is nodig, momenteel wordt deze arbeid verricht door slechts enkelen, die ook nog eens over een beperkte hoeveelheid tijd beschikken.

3. **Populatieproblematieken-onderzoek**. Ook dit ontbreekt op landelijk niveau. Studies zijn

er verschenen over de Zuid-Veluwe van een studente aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. Iets minder recent is een studie over de populatie in het Rijk van Nijmegen, het Land van Maas en Waal en de populatie bij Bergen op Zoom. Deels verschenen, deels in voorbereiding is een studie over de Maasvalleipopulatie. Deze laatstgenoemde studies zijn van de hand van de Vereniging Das & Boom.* Een duidelijke prioritering van hervestiging van Dassen, waarbij antwoord gegeven wordt op de vraag welke inspanningen men zich op welke plaats zal getroosten, ontbreekt ook al wordt overleg in deze gevoerd - nog steeds.

Tot op heden is bovengenoemd onderzoek achterwege gebleven of laten resultaten nog lange tijd op zich wachten, derhalve bestaat er bij de officiële instanties geen enkele samenhangende visie op de situatie van de Das in Nederland.

Dit geldt overigens voor alle marterachtigen in ons land.

Het populatieproblematiekenonderzoek zal nieuwe vragen opwerpen, welke beantwoord kunnen worden met andersoortig onderzoek. Al het te verrichten onderzoek dient echter beheersgericht en toepasbaar op de actuele Nederlandse situatie te zijn. Momenteel bestaat er geen visie op prioriteit, urgentie en inhoud van het onderzoek dat aan de Das zou moeten worden gewijd. Wij moeten

* Onlangs verscheen een studie over onder meer de dassenpopulatie in Zuid-Limburg door Broekhuizen & Müskens van het RIN 1983.

concluderen dat er bij de overheidsinstanties geen werkelijk beheersgericht onderzoeksbeleid heeft bestaan en momenteel nog steeds niet bestaat. Het in werking treden van het Verdrag van Bern zou een sein voor het zogenaamde dassenberaad moeten zijn om hierin een grondige wijziging aan te brengen.

Wetgeving

Behalve een expliciet beheersgericht onderzoeksbeleid, hetgeen een voorwaarde vormt voor een zinvolle habitatbescherming en populatiebescherming, zal de bescherming uiteindelijk moeten worden gewaarborgd door een wetgeving. Zij die de bescherming van het habitat van de Das tot hun verantwoordelijkheid rekenen moeten in hun recht staan bij de door hen te ondernemen pogingen een beheer van een natuurlijke populatie te waarborgen.

Een dergelijk beheersgericht onderzoeksbeleid is momenteel niet aanwezig. Het bepalen van een dergelijk beleid zal overigens niet vertragend mogen werken op de ontwikkeling van de wetgeving en het uitvoeren van (urgente) beheerswerkzaamheden. Reeds nu laat de wijze waarop zaken ter hand genomen moeten worden zich aanzien, voor wat betreft de Otter en de Das. De daarbij behorende implementatie laat zich eveneens in belangrijke mate omschrijven.

Jekerdal, Zuid-Limburg.
Foto: J. Dirkmaat.

Met het van kracht worden van het Verdrag van Bern op 1 juni 1982 is een begin gegeven dat nadere wettelijke uitwerking behoeft. De Jachtwet biedt voorsnog geen waarborg voor de bescherming van het habitat, laat staan voor de bescherming van een populatie.

Probleem

Probleem op het vlak van wetgeving is onder welke wet een bepaalde soort uiteindelijk geplaatst moet worden. Toch gaat het uiteindelijk om de bescherming van het habitat, opgevat in de meest brede zin van het woord en uitgaande van de gedragingen van de Das in diens natuurlijk leefgebied. In dit licht moet het probleem of het habitat van de Das nu beschermd moet worden bij de Jachtwet of de Natuurbeschermingswet* als zeer ondergeschikt worden beschouwd. Een ambtelijk en dus probleem van de mens, dat desnoods misschien wel wijselijk opgelost zou kunnen worden met het instellen van een totaal nieuwe wet, mocht dit tijdswinst opleveren. Dit zou tevens recht doen aan de eis van de specifieke deskundigheid, welke benodigd is om de bedreigde diersoorten in ons land de noodzakelijke bescherming te geven.

De Milieuwetgeving zal ook een rol van belang spelen in de toekomst of zou dit in elk geval moeten spelen: PCB's en koper zijn ontoelaatbare verschijnselen in het milieu. Een dergelijk fundamenteel type verontreiniging (ook al speelt het naar het zich laat aanzien op de langere termijn) vraagt om een reactie, die de toevoer van deze stoffen in de toekomst onmogelijk maakt, wil er uiteindelijk nog sprake van een toekomst zijn.

Plaats voor uitstel en/of compromissen is er in deze niet; over deze stoffen is reeds meer dan voldoende bekend. Gebruik of lozing van koper en de productie van PCB's dienen verboden te worden. In deze bestaan geen toelaatbare quota.

Ruimtelijke Ordening

In het huidige ruimtelijke orderingsbeleid wordt niet of nauwelijks aandacht besteed aan de mogelijkheid en wenselijkheid van een infrastructuur voor de natuur. Een beleid dat gericht is op het gebruik van alternatieven conform het Verdrag van Bern en in de lijn ligt van de besluiten ten aanzien van de Milieu Effect Rapportage zou hier als noodzakelijke voorwaarde moeten worden beschouwd en verdient ieders steun. Een natuurlijke infrastructuur is niet mogelijk als men blijft vasthouden aan de idee van een puur menselijke, zgn economisch rationele structuur en inrichting van het landschap, welke gefundeerd is op de uitbuiting en de vernietiging van algemeen bezit en ander leven. Ook de grotere zoogdieren —in ons geval— moeten de mogelijkheid hebben zich door ons land te verplaatsen en in contact te komen met hun soortgenoten.

Om een sluitend natuurbeleid te kunnen garanderen zal de thans op chaotische wijze bedreigde natuur aan het keurslijf van een infrastructuur voor die natuur moeten worden gebonden.

Conventie van Bern is te bestellen

De Conventie van Bern is nu ook uitgegeven om de inhoud voor iedereen wat toegankelijker te maken.

De brochure is bij de Eidgenössischen Drucksachen- und Materialzentrale, Dienst Vertrieb (EDMZ), 3000 Bern, Zwitserland te bestellen. De kosten bedragen in Zwitserland Zwfr. 9.—, zodat wij aannemen dat de kosten voor bestellingen vanuit Nederland (gezien de hogere verzendkosten) iets hoger zullen liggen.

Een infrastructuur voor de natuur zal inhouden dat er gebieden worden aangewezen waar het habitat bescherming zal genieten. Deze gebieden zullen met elkaar verbonden zijn door min of meer smalle corridorgebieden. —Dit betekent dat er nog van alles mogelijk is in een dergelijk gebied, echter niet meer datgene wat schadelijk is voor de betreffende habitatbewoners. Koper, PCB's en dergelijke zullen niet meer in het milieu terecht mogen komen. Structurele aantastingen zoals wegenaanleg of —verharding zullen op zijn minst gepaard moeten gaan met beschermende maatregelen, waarvan de werking is aangetoond. Bij het verwijderen van landschappelijke elementen zal men deze op andere plaatsen ter compensatie weer moeten aanbrengen. In een gebied dat deel uitmaakt van een infrastructuur voor de natuur zal vanzelfsprekend een meldingsplicht van kracht zijn voor elke wijziging welke men wenst aan te brengen in het landschap. Deze zullen worden getoetst aan het belang van de habitatbewoners, welke conform het Verdrag van Bern doorslaggevend zal zijn bij de toetsing.

In bepaalde gebieden —welke in het verleden nogal te verduren hebben gehad— zal men ertoe overgaan de nodige voorzieningen te treffen voor het creëren van een nieuwe infrastructuur. Dit kan geschieden door het aanplanten van 'verbindingsheggen' of houtwallen, duikers en dergelijke.

Dit maakt een beleid inzichtelijker en beter controleerbaar. De enige vorm van 'natuurbeheersing' komt momenteel neer op een destructieve exploitatie van eenmalige aard. Een landelijke natuurlijke infrastructuur zal nodig zijn wil men op nationaal en op Europees vlak enig lange termijn beleid kunnen voeren, welke niet neerkomt op een beleid van toenemende reservaatvorming en uitsterfingsbegeleiding. Met reservaten zijn de grotere inheemse zoogdieren in ons land zeker niet gebaat. Evenmin voldoet het creëren van nationale landschappen en landschappen. Deze zullen nog wel enige tijd op zich laten

wachten en bieden evenmin voldoende garanties voor de bescherming van het habitat in de meeste brede zin.

Steunend op doelmatig, beheersgericht onderzoek, conform een hetzij aangepaste, hetzij nieuwe wetgeving, zal men een nieuwe vorm van ruimtelijke ordeningsbeleid moeten gaan voeren.

Als het grotere zoogdieren als de Otter en de Das —en hierbij mogen de Boom- en Steenmarter ook genoemd worden— betreft, zal het ruimtelijke ordeningsbeleid nationaal van karakter moeten zijn. Voor kleinere zoogdieren geldt dit in minder sterke mate, omdat zelfstandige populaties nog binnen de mazen van de bestaande wetten en het wegennet behouden kunnen blijven en voor een belang-

Dassen-habitat bij Schln op Geul, Zuid-Limburg.
Foto: J. Dirkmaat.

rijk deel ook omdat de kleinere zoogdieren relatief minder kwetsbaar zijn.

Een infrastructuur voor de natuur, mogelijk gemaakt door onderzoek, een wetgeving en een besluitvorming op het vlak van ruimtelijke ordening, waaraan tunnels, spiegels, bruggen, rasters en nieuwe heggen en houtwallen vraagt niet alleen om ruimte, maar ook om de nodige financiële middelen. Nederland is een land geworden waar men voor het behoud van inheemse diersoorten zal moeten betalen.

■ Vereniging Das & Boom, Gerard Noodtstraat 21, 6511 SV Nijmegen, 080-239576 (kantooruren).

Dieren op de bio-boerderij, waarom ?

In dit boekje om te lezen en te kleuren wil de Stichting Lekker Dier kinderen van 6 tot 9 jaar op behoedzame en vriendelijke wijze inlichten in welke situatie de dieren op de 'boerderij' er thans voorstaan. Hun situatie wordt in de kinderboekjes nog steeds gromantiseerd in een situatie zoals die vroeger bestond.

Stichting Lekker Dier wil een beter leven voor onze 400 miljoen landbouwhuisdieren. De wil tot deze verandering zal toch van de consument moeten komen.

Teresa van Roojen: Dieren op de bio-boerderij, waarom ? Voorwoord Alexander Pola. 19 bladzijden, met foto's en tekeningen om zelf in te kleuren (1983). Prijs f 5,-. Verkrijgbaar door overmaking van dit bedrag op gironummer 3 116 614 ten name van Stichting Lekker Dier, Jansveld 30, 3512 BG Utrecht, onder vermelding van 'Dieren op de bio-boerderij, waarom ?'.